

Zdeslav Perković

ISTRAŽIVANJE SAMOSTANA SV. MARIJE DE TAURELLO

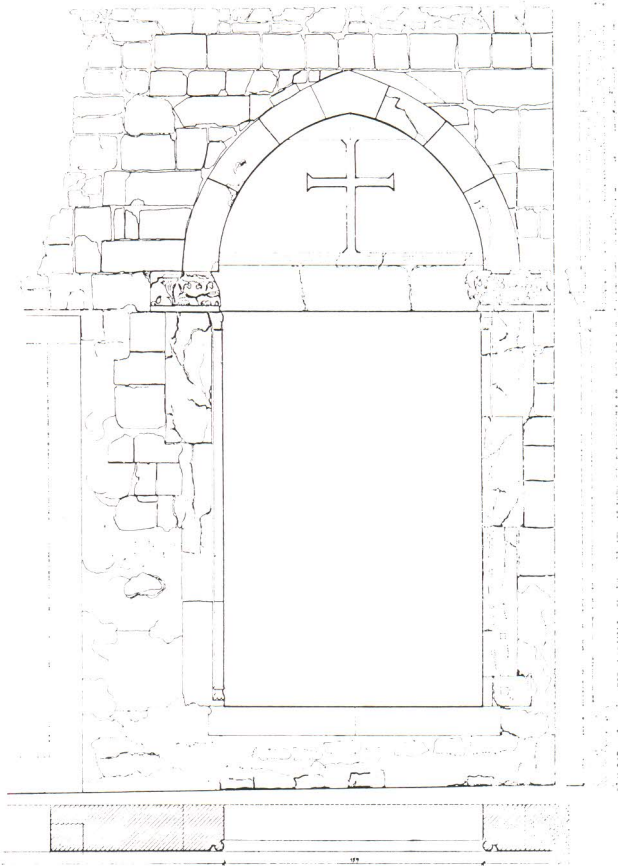
POVIJESNI RAZVOJ

Srednjovjekovni Split razvijao se zapadno od Dioklecijanove palače, skokovito u vremenskim intervalima koji prostorno određuju razdoblja razvoja omeđena obrambenim zidovima (suhozid). Kad bi se potpuno iscrpio i izgradio prostor omeđen zidom, grad bi se širio, izgrađujući novi obrambeni zid i na taj način stvarajući nove građevinske parcele i javno-prometne površine. Te faze su očite u razvoju srednjovjekovnog Splita i njihovo definiranje prelazi okvire ove radnje. Naša razmatranja započeti ćemo analizom razvoja grada u jedanaestom stoljeću jer u to vrijeme nastaje crkva sv. Marije, prvi objekt budućeg kompleksa koji se oko nje stvara.

Do danas nisu pronađeni materijalni ostaci gradskog zida iz tog vremena. Međutim, analizirajući sadašnje stanje, mi smo u mogućnosti posredno pretpostaviti neke njegove elemente, kao što su lokacija, pravac i dr.

Opservacijom geodetskog snimka današnjeg stanja promatranog područja uočavamo u isprepletenoj i zbijenoj strukturi tkiva neke čvrste građevinske pravce i šire prometne arterije. Ulazeći u genezu te pojave, ustanovit ćemo da su građevinski pravci nastali kao posljedica nekadašnjih zidova, a šire ulice na mjestu unutrašnje ili vanjske uzdužne komunikacije uz obrambene zidove. Održavanje gradskog zida i prohodnost uzdužnih komunikacija bili su bitni za sigurnost grada. Srednjovjekovni statut grada izričito zabranjuje svaku gradnju uzduž zidova, te su na taj način prostor i zid imali karakter javnoprometne površine i komunalnog dobra. Tokom vremena kad je zid ostao izvan funkcije, imovinsko-pravni karakter tih površina nije se izmijenio, tj. ostao je i dalje javna komunikacija, što se zadržalo do današnjih dana.

Ako prihvatimo te polazne elemente, možemo pretpostaviti da se istočno od zadanog kompleksa nalazio dugi pravac srednjovjekovnog gradskog zida (macerije), koji se protezao istočno od crkve sv. Duha, pa

Južni ulaz u samostan

zapadnom stranom današnje Ulice ilegalaca (e \bar{x} Domaldova), te Šubićevom ulicom sve do današnjeg Trga braće Radića, koji je završavao na prostoru gdje je kasnije sagrađen Kaštel. Taj građevinski pravac remeti današnja knjižara »Naprijed« (XIX stoljeće) i objekt istočno od crkve sv. Duha, na kojem se odmah uočavaju naknadne dogradnje, a stariji dio objekta uklapa se u ovu pretpostavku o pravcu zida XI stoljeća. Pretpostavljamo da je taj zid bio rađen u tehnici suhozida, u kojem su na određenim razmacima bile čvrsto zidane kule. Ovo pretpostavljamo zato što Toma Arhidjakon piše o zidu iz XIII stoljeća da je građen u tehnici suhozida. Split tek početkom XIV stoljeća taj dio grada opasuje čvrstim zidom, tj. onda kad je on postao toliko značajan da je to opravdavalno velika komunalna ulaganja u izgradnju zida. Stoga mislimo da taj dio grada ni u XI stoljeću nije mogao imati veći komunalni značaj nego isti dio grada dvjesto godina poslije, a posebno ako vodimo računa da su u Urbs Nuova stanovali najsiromašniji dijelovi stanovništva, koji

su se u slučaju opasnosti ipak mogli skloniti u sigurniji dio unutar Dioklecijanove palače.

Iako se na prvi pogled to ne bi reklo, imovinsko-pravni karakter neke površine ima neobično važan i velik utjecaj na njeno kasnije građevinsko formiranje. Kao primjer navodimo rimske centurijacije. Iako su to imovinsko-pravne i apstraktne linije, one su se do naših dana sačuvala materijalizirane u formi ogradnih zidova, komunikacija, građevinskih pravaca i dr. Isto je s komunalnim i privatnim površinama srednjovjekovnog grada, čiji je imovinsko-pravni karakter u mnogo slučajeva sačuvan do danas samo u drugoj formi, te analizom i dedukcijom možemo s priličnom točnošću utvrditi elemente pojedinog povijesnog sloja.

Podaci o nastanku crkve sv. Marije vrlo su oskudni. Prvi put se u dokumentima spominje 1069, kad je nadbiskup Lovre Dalmatinac osnovao samostan sv. Benedikta i darovao mu crkvu sv. Marije, koju je sagradio tada već pokojni opat Andrija. Osim crkve, darovao je i ostale nekretnine i druge vrijednosti crkve sv. Marije. Uz crkvu je postojala i kuća gdje su trebali stanovati muškarci koji su bili u službi ženskog samostana sv. Benedikta.

Prilikom rušenja i pregrađivanja dijela samostana Santa Maria de Taurello 1935. pronađena su dva fragmenta stare crkve sv. Marije:

— fragment pravokutnog pilastra, koji na prednjoj i dvjema bočnim stranama ima urezane križeve, a na prednjoj strani i natpis QUADRU (PLOS) MUNIAT ANGLOS O CRUX ALMA D(E) TUEATUR AB OSTE, koji bi u prijevodu glasio otprilike »a časni križ božji neka je čuva od neprijatelja«;

— donji dio zabata crkvene pregrade, na kojem se zapažaju ostaci uklesanog križa, dva pauna s grozdom u kljunu, uz karakterističan obrubni ukrasni motiv starohrvatskih kuka, te dio natpisa koji glasi SANCTE MARIE... S(AN)C(T) I BENEDICTI ET S(AN)C(T)E SCOLASTICE QUAM EGO ANDREAS INDIG(NUS), a u prijevodu »svete Marije... svetoga Benedikta i svete Skolastike djevice, koju sam ja Andrija...«

Na osnovu stilskih i komparativnih analiza Karaman datira gradnju crkve u doba hrvatskih narodnih vladara, tj. u vrijeme od IX do XI stoljeća.

U navedenom dokumentu iz 1069. godine spominje se opat Andrija, a isto ime se spominje i na otkrivenoj oltarskoj pregradi, što se može dovesti u vezu i datirati gradnju crkve oko početka XI stoljeća. Povezivanje imena Andrija u jednu osobu treba da bude prihvaćeno s rezervom, dok nova istraživanja ne razriješe to pitanje.

Nemamo sigurnih podataka o lokaciji te crkve. Analizirajući podatke o ovom sklopu kraja XVII stoljeća i stare nacрте srednjovjekovnog Splita, gdje se još vide ostaci samostana Santa Maria de Taurello i ostale tri crkvice na ovom potezu, možemo primijetiti slijedeće:

— opaža se kontinuitet jedne ulice, koja se proteže od sv. Duha do Gospe od Dobrića, i prelazi posred promatranog sklopa te siječe samostansku crkvu u jednoj četvrtini dužine;

— na katastarskoj situaciji iz 1830. vidi se na tadašnjoj crkvi lom gabarita upravo na liniji koja spaja crkvicu sv. Duha s crkvom sv. Martina. Na mjestima gdje ta linija siječe zadani kompleks i danas su vidljive

Osnova kompleksa samostana i okolice. Današnje stanje

naknadne graditeljske intervencije koje su zatvorile kompleks i prekinule cirkulaciju tom prometnicom;

— ti elementi su vidljivi i na avionskoj fotografiji iz 1929.

Ako uzmemo u obzir te činjenice, onda možemo pretpostaviti ravninu zapadne fasade, koja se protezala uzduž istočne strane ove komunikacije. Drugu ravninu predstavlja ona koja graniči prema starom klaustru i definira crkvu s južne strane. Ako pretpostavimo da je stara crkva bila po dimenzijama slična crkvi sv. Duha prije proširenja, dobijamo moguću lokaciju Crkve. Kao što se vidi pretpostavljena lokacija ove crkve i hipotetičnog gradskog zida iz XI stoljeća dolaze u logičnu vezu jer ostaje neizgrađen vanjski sigurnosni pojas izvan zida. Ako lokaciju te crkve kompariramo s položajem ostalih triju crkava, vidljivo je da su sve četiri crkve locirane na sličan način. Taj običaj gradnje crkava izvan zidova grada može se uočiti i u ranijim i u kasnijim fazama razvoja grada. Ako se analizira ta pojava, može se lako razumjeti. Ti objekti se grade kad u gradu više nema mjesta. U crkvama nitko ne živi, pa prema tome i ne postoji opasnost od neprijatelja, protivnici su iste vjere (sve do navale Turaka), pa objekti nisu izloženi opasnosti od rušenja itd. Iz tih razloga na terenima izvan zidova grade se najprije crkve, a zatim oko njih nastaje grad.

Zamislimo na trenutak prostor izvan zidova, još neizgrađen, nedefiniran pravno i građevinski, i zamislimo komunikacije ljudi koji se kreću na tom području, koji nema prirodnih zapreka, nego samo izgrađena četiri crkvena objekta i možda po koji manji objekt privremenog karaktera. Tada se ljudi kreću po linijama komunikacija koje definiraju određene privlačne točke. U našem slučaju moguće privlačne točke su: četiri crkve uzduž zida, zatim benediktinski samostan sv. Stjepana pod borovima, crkva sv. Feliksa, poljoprivredne površine te gradska vrata. Tako je kretanje uzduž zidova definirano postojanjem četiriju crkava i komunikacijske trake koja je vodila od jedne do druge glavne zapadne fasade objekta. Tu komunikaciju smo već opisali, a vidljiva je i u današnjoj strukturi grada.

Na tom dijelu zida bilo je svakako i gradskih vrata. Njih možemo posredno naslutiti u jakim pravocrtnim prometnicama, od kojih su neke i danas zadržale svoj značaj, npr. Zadarska ulica.

Druga pretpostavljena vrata bila su kod sv. Duha. Tu je nekad bila jaka prometnica koja se kod crkvice sv. Duha račvala u dva pravca, i to u smjeru Marjana i crkve sv. Feliksa, odnosno samostana sv. Stjepana i poljoprivrednih površina na Mejama. Te ulice i pravci kretanja su utjecali na formiranje zadanog sklopa objekata i u velikoj se mjeri sačuvali do danas.

Na mjestu gdje je ta ulica prodirala kroz gradski zid do danas se sačuvala mala pjaceta, s unutrašnje strane zida, koja se nalazi na vrhu Ulice ilegalaca, a do istočne strane crkve sv. Duha. Odgovor na ovo pitanje moglo bi nam dati istraživanje sjeveroistočnog objekta zadanog kompleksa. Taj objekat je neobičan po svojim gabaritima i mikrolokaciji. Ne uklapa se u tlocrtne gabarite ni istočnog ni sjevernog bloka objekata.

Na mjestu gdje se vide zidne strukture i na uglovima opažaju se veći klesanci koji odudaraju od tehnike zidanja okolnih zgrada. To nas navodi na pretpostavku da je na mjestu današnjega nekad stajao stariji objekt, a možda i kula ulazne kapije. Ovo je smjela pretpostavka i ima zadatak da upozori čitaoca na ovaj vrlo interesantni objekt čije dalje istraživanje može dati vrlo značajne rezultate i odgovore za razumijevanje povijesnog razvoja ovog dijela Splita.

U drugoj polovici XII stoljeća promatrani prostor se počinje imovinsko-pravno definirati. Još uvijek je izvan zidova. Potrebe rastu i gradske strukture u određenim fazama razvoja počinju se prelijevati izvan zidova i formirati nove dijelove grada.

Već ranije je nadbiskup Lovre (1069) osnovao ženski benediktinski samostan pored sjevernog gradskog zida. Novo-osnovanom samostanu darovana je i crkva sv. Marije, s okolnim zemljištem i nekim zgradama gdje su trebali stanovati muškarci koji su bili u službi samostana sv. Benedikta. Na taj način počelo je formiranje današnjeg srednjovjekovnog samostana i sklopa objekata uz njega.

Prostor oko postojeće crkve sv. Marije omeđen je s istočne strane gradskim zidom, sa sjevera i juga crkvama sv. Duha i sv. Martina, a sa zapada javnom komunikacijom koja se protezala uzduž zida i povezivala četiri već postojeće crkve. Ako od ovog raspoloživog prostora odbijemo prostor kao nužnu distanciju od crkava sv. Duha i sv. Martina, te sigurnosni pojas uz gradski obrambeni zid, dobivamo moguće granice samostana. Iz dokumenta nadbiskupa Lovre saznajemo da je uz crkvu sv. Marije postojao i stambeni objekt. Pokušajmo analizirati njegovu moguću lokaciju. Sigurno je da nije mogao biti s vanjske strane obrambenog zida iz sigurnosnih razloga. Imajmo u vidu veliku komunalnu disciplinu srednjovjekovnog grada. Pretpostavljamo da ovaj objekt nije bio lociran uz crkve sv. Duha i sv. Martina, kao ni uz spomenute saobraćajnice jer bi ostavio traga barem u imovinsko-pravnom smislu. Kao moguću i vjerojatnu njegovu lokaciju pretpostavljamo s južne strane crkve sv. Marije. Analizirajući današnje objekte ovog sklopa lako ćemo ustanoviti da su to baš oni koje spominje nadbiskup Lovre Dalmatinac, ali je moguće da se kasnijim adaptacijama i dogradnjama dobio današnji južni objekt sklopa.

Smatramo da su parcele oko crkve odmah u početku bile građene, iako samostan još nije postojao. Sjeverni dio parcele obrađivao se i donosio prihod samostanu sv. Benedikta, dok je južni služio za komunikacije između objekta i crkve, a iz njega se kasnije razvio klostar. Imovinsko-pravni karakter površina, a posebno onih u vlasnosti samostana, u velikoj mjeri odredio je budući razvoj promatranog bloka kuća. Tako se danas sačuvao sjeverni ogradni zid samostanskog posjeda, uz koje su se kasnije naslonili sjeverni objekti.

Početkom XIII stoljeća širi se samostanski posjed, tako da on tlocrtno već tada zauzima svoje konačne dimenzije. Samostanski kompleks još uvijek je jedini objekt ovog sklopa jer je uvijek izvan gradskih zidina. Najvjerojatnije je da je samostan osnovan početkom trinaestog stoljeća. O tome postoji nekoliko povijesnih podataka, uglavnom imovinsko-pravnih

Gotički zvonik

dokumenata, u kojima se on spominje. O tome je li bio od početka benediktinski ili nekog drugog reda postojale su dileme i različita mišljenja pojedinih autora (Karamana, Barade i dr.). Mislim da je tu dilemu uspješno razriješio I. Ostojić. On je dokazao da je samostan od početka bio benediktinskog reda i da nije bio podređen samostanu sv. Benedikta, nego je od početka bio samostalna opatija, osnovana za kćeri plemićkih obitelji u Splitu.

Opatije ili samostani sv. Benedikta bili su od samog početka organizirani po pravilu benediktinskog reda ili Regula monachorum Benedicti. Osim pravila o načinu samostanskog života, tu nalazimo i principe za funkcionalno i građevinsko definiranje samostana. Tako, na primjer, crkva u pravilu treba da bude sa sjeverne strane klaustara, da bi na taj način stvorila ugodne mikro-klimatske uvjete. Ostali prostori se funkcionalno okupljaju oko klaustara. Definirane su komunikacije, interne, vanjske, za laike, redovnike i goste.

Ako ta pravila usporedimo s izgrađenim samostanima u Evropi i kod nas, možemo ustanoviti da su se ona poštovala, iako je evidentno prilagođavanje lokalnim uvjetima. Lako je ustanoviti da se i samostan sv. Marije de Taurello već od početka razvijao u skladu s pravilima benediktinskog reda. Ranije sagrađena crkva sv. Marije iz jedanaestog stoljeća postaje okosnica oko koje se grupiraju drugi objekti. S južne strane crkve stvara se klaustar, a sa zapadne se gradi novi objekt, čiji su ostaci do danas djelomično sačuvani. S obzirom na vještinu i običaj benediktinaca, koji su po Evropi pronijeli romaniku, pretpostavljamo da je samostanski kompleks bio ograđen, i to čvrstim zidom, za razliku od gradskoga obrambenog zida iz jedanaestog stoljeća, koji je bio još uvijek u funkciji, a građen u tehnici suhozida.

Oko samostana počinju se postepeno graditi i drugi objekti. Prvenstveno zbog potrebe širenja grada, a moguće i zbog čestih sukoba, Split je u trinaestom stoljeću pristupio izgradnji novog obrambenog zida, a stari iz jedanaestog stoljeća gubi svoju funkciju. To je gradski zid o kojemu pripovijeda Toma Arhiđakon u vezi s ratom između Splita i Trogira. Građen je u tehnici suhozida (*maceria*). Dio sjeverozapadne kule do danas je sačuvan. Je li uz razmatrani kompleks i samostan sv. Marije de Taurello bila još jedna kula po kojoj je samostan dobio ime, nije nam poznato. Visoki samostanski objekt koji je mogao nastati iz kule odgovarao bi svom položaju, ali nismo mogli naći dokaze da potkrijepimo ovu tvrdnju. Izgradnjom novog zida mijenja se karakter komunikacija oko samostana. Unutrašnji *pomeri* starog zida postaje gradska prometnica, u vanjski se postepeno izrađuje. U novonastaloj situaciji otvaraju se južna vrata u samostan i sjeverni gospodarski ulaz. Tokom XIV stoljeća podiže se novi obrambeni zid zapadno od samostana sv. Marije, što omogućava početak izgradnje zapadne strane kompleksa. S obzirom na česte sukobe i potencijalnu opasnost od Turaka, građani Splita grade taj zid, ali ne više u tehnici suhozida, nego s vezivnim sredstvom, ojačan kulama. Gradnjom tako čvrstog zida stvorena je solidna baza za intenzivniju izgradnju novoga gradskog kvarta. Na promatranom području događaju se značajne novine. Vjerojatno u ovom vremenskom periodu ruši se stara crkva sv. Marije i na njezinom mjestu gradi se nova, u stilu rane gotike. Iz te faze sačuvala nam se fotografija zvonika koja je snimljena 1936. u vrijeme kad se rušio stari samostan.

Budući da se sad samostan našao na sigurnom i zaštićenom gradskom prostoru, u starijem južnom zidu, naknadno se probijaju nova ulazna vrata koja su izrađena u gotičkim oblicima. Zapadni visoki objekt samostana dobiva stambenu funkciju. Već smo naglasili mogućnost da se on razvio iz starije obrambene kule. U svakom slučaju u ovoj fazi on je ušao u funkciju samostana. Zapadni gradski zid se prilagođava novim doktrinama obrane. Budući da se kompleks samostana sv. Marije de Taurello našao sa svih strana okružen gradom, njegovo dalje širenje u horizontalnom smislu je zaustavljeno. U ovoj fazi vrše se popune raspoloživog prostora.

Velika epidemija kuge, koja je harala u Splitu 1571, pokosila je sve redovnice u samostanu sv. Marije de Taurello. Nadbiskup Fokoni

htio je ujediniti dva ženska samostana (sv. Benedikta i sv. Mariju de Taurello). Zbog toga je došao u sukob sa splitskim plemićima. Vjerojatno i zbog drugih razloga i ranijih antagonizama sukob se toliko proširio da su zavađene strane tražile pomoć u Rimu i Veneciji. Sukob je završen Fokonijevom smrću. Slijedeći nadbiskup de Dominis oživio je samostan u sporazumu s Velikim vijećem.

U to vrijeme su na kompleksu samostana vršeni veći građevinski zahvati. Istočni ulaz u samostan, koji je probijen u nekadašnjem gradskom zidu iz XI stoljeća, zbog dotrajalosti je srušen, a izgrađen je novi zid s portalom u stilu zrele renesanse. Na portalu je bila vidljiva godina 1583. u slijedeći natpis: VIRGINEO CELEBRANTE CHORO TUA NOMINA VIRGO REDDITUR ECCE TUO FORMA DECUSQ(UE) LOCO MDLXXXIII («Uz pjev kora djevica što slave tvoje ime, o Djevice, vraća tvojem mjestu oblik i sjaj»). Zbog pomanjkanja prostora izgrađuje se dio uz sjeverni zid samostana, iako zbog malene dubine ne pruža dobre mogućnosti za izgradnju. Stoga su ti objekti široki nepuna četiri metra. Gradski obrambeni zid se prilagođava novim koncepcijama napada i obrane. Ovdje se može konstatirati da je na toj liniji zida razvoj grada privremeno stao, možda zbog čestih i velikih epidemija kuge i stalnih ratova s Turcima koji su osiromašili grad, te on nije bio zanimljiv za nove pridošlice.

U XVI i XVII stoljeću samostan je potpuno izgrađen. Cijeli blok je popunjen objektima određene namjene gdje god je to bilo moguće, osim zapadnog dijela gdje je zbog postojanja gradskih vrata prostor unutar grada morao ostati neizgrađen.

Split je u relativno kratkom vremenskom periodu izgradio mnogobrojne gradske utvrde i porušio neke stare zidove. Zapadno od samostana sv. Marije de Taurello i u XVII stoljeću zadržan je gradski obrambeni zid iz XIV stoljeća, izvan njega podignut je novi fortifikacioni sistem, ali on neće imati većeg utjecaja na razvoj promatranog sklopa kuća.

U drugoj polovici XVIII stoljeća promatrani kompleks dobiva svoju punu izgrađenu površinu i najrazvijeniji oblik. U tom periodu događaju se posljednji veći građevinski zahvati na samostanu sv. Marije. Zapadna strana još se izgrađuje objektima profanog sadržaja i to na uštrb kvalitete stanovanja.

Ovo vrijeme donosi novu doktrinu ratovanja, kojoj obrambeni bedemi ne predstavljaju veću prepreku. Taktiku statičkog ratovanja i obrane gradskih zidova zamjenjuje manevarski rat u prostoru. Između ostaloga, i to donosi velike uspjehe, Napoleonu na bojnopolju, a gradske obrambene bedeme čini nepotrebnima.

Prostor s unutrašnje strane gradskog bedema, neposredno uz samostan, gdje su nekada bila gradska vrata, sad postaje nova građevinska parcela. Tu se izgrađuje novi klaustar. Njegovu gradnju datirali smo u konac XVIII stoljeća na bazi neposredne analize objekta i nekih starih nacrti, gdje kroz cijelo XVIII stoljeće taj dio samostana ne nalazimo sve do početka XIX stoljeća (u inače vrlo preciznim nacrtima).

Novi klaustar zgrađen je u baroknom stilu u vremenu kad je u Evropi već vladao klasicizam. Na stropu je postojao barokni kvadrilob,

koji je danas prekriven žbukom. Ima prizemlje, etažu i terasu, a u vertikalnom i horizontalnom smislu povezivao se sa zapadnim nižim stambenim objektom i stubištem višeg zapadnog stambenog objekta samostana.

Samostan je ukinut 1807. godine. Sve vrijednosti Samostana preuzeo je erar. Do 1893. u njegovim se zgradama nalazila vojnička kasarna, pa onda stovarište erarnog duhana. Od 1920. do početka rušenja samostanske zgrade služile su kao žandarmerijska kasarna.

Kad je francuska uprava početkom XIX stoljeća ukinula samostan, njegovi objekti počinju propadati. Inventar je raznesen na razne strane. Godine 1935. i 1936. porušena je crkva sv. Marije i dio samostanskih zgrada. Južni dio samostana djelomično je srušen i adaptiran u pravoslavnu crkvu. U dvorištu tog kompleksa planirana je izgradnja nove pravoslavne crkve. Za tu lokaciju izrađeno je nekoliko projekata beogradskog arhitekta Deroka i splitskog arhitekta Cicilianija, koji je rukovodio izvođenjem radova.

Pravoslavna crkva počela se graditi 1938. godine i do izbijanja drugoga svjetskog rata građeni su zidovi prizemlja. Rat je prekinuo izgradnju koja do danas nije nastavljena. Izvedeni dijelovi crkve su bogato ornamentirani, građeni u bračkom kamenu te predstavljaju jedan od posljednjih primjera dalmatinskog kamenoklesarstva. Radove je izveo klesar Frank. Danas je najveći dio tog prostora izvan funkcije grada.

U toku prve polovine XX stoljeća prizemlja objekata promatranog kompleksa pretvaraju se u poslovni prostor. To je započeto s jugoistočnim objektom, a do danas to se dogodilo sa skoro svim zgradama. Poslije drugog svjetskog rata porušen je istočni ulaz u samostan. Stara renesansna vrata su skinuta i pohranjena u Arheološkom muzeju u Splitu. Okolni zidovi su porušeni i otvorene velike ostakljene površine. Rastvaranje prizemlja predstavlja veliku opasnost za objekte jer smanjuje njihov stabilitet te postaju vrlo osjetljivi na horizontalna opterećenja, tj. u seizmičkom smislu. Na ovaj način je promatrani kompleks bitno oštećen.

Vrt i gospodarsko dvorište na sjeveru kompleksa potpuno su zapušteni. Prilikom rušenja crkve i samostana i izgradnje pravoslavne crkve ova površina je pretvorena u deponiju viška materijala i zemlje, tako da su njegova prirodna konfiguracija i niveleta deformirani. Moramo posebno istaknuti da je dio materijala od iskopa temelja za pravoslavnu crkvu razasut po otvorenim površinama kompleksa, tako da su današnje nivelete terena više od izvornih. To je učinjeno zato što je koncepcija zahtijevala da se poruše okolni objekti, a sama crkva trebala je da bude na ponešto povišenom terenu.

VALORIZACIJA

Od svog početka, tj. od izgradnje crkve sv. Marije, preko izgradnje samostana i kasnije drugih, stambenih objekata, pa sve do naših dana promatrani kompleks predstavlja značajne vrijednosti za grad Split. Kako se taj sklop objekata razvijao postepeno dugi niz godina, neće se anali-

zirati ni valorizirati svaka faza posebno. Kompleks je dostigao najveću izgrađenost u drugoj polovini XVIII stoljeća, a do danas su porušeni neki nastariji dijelovi. Ove dvije faze poslužit će kao baza za valorizaciju prostornih i drugih vrijednosti.

Društveni značaj samostana nerazdvojno je vezan za razvoj odnosa i utjecaja crkve i društva. Samostan sv. Marija de Taurello nastao je u vrijeme jačanja crkvene moći, kad je ojačala uloga Splita kao duhovnog centra Dalmacije, a kao posljedica toga jača i njegova ekonomska moć. Samostan je bio za kaludrice iz splitskih plemićkih obitelji. Premda je apostolski vizitator 1603. ocijenio da može uzdržavati 12 koludrica te premda nikad nije bilo dovoljno mladeži, tek je 1736. primljena u nj prva pučanka.

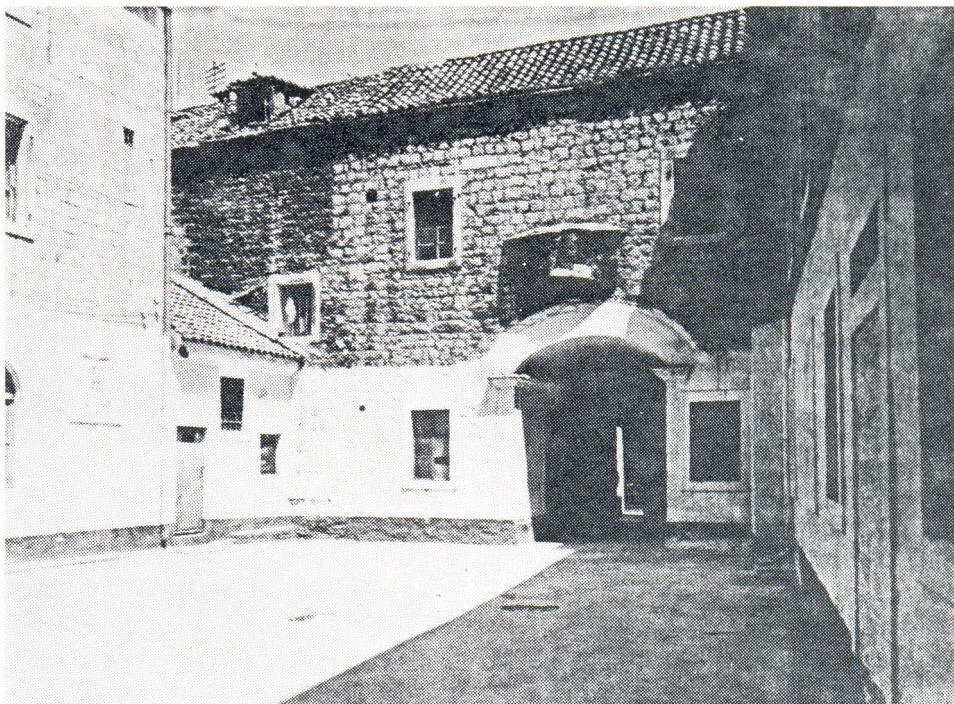
Koliki je značaj imao samostan za splitsko plemstvo vidi se iz stalne brige za nj. Iz raspoloživih podataka saznajemo da je već u XV stoljeću brigu o njemu vodila splitska autonomna komuna. Veliko vijeće redovito bira dva tezaurarija i dva prokuratora, koji su vodili brigu o samostanu. Veliki interes splitskog plemstva za samostan vidi se i iz dugotrajnog spora koji je Veliko vijeće vodilo sredinom XVI stoljeća protiv nadbiskupskog koadjutora Ivana Dominika, nazvanog Focunuis, jer je htio ujediniti dva splitska ženska samostana, budući da je samostan sv. Marije de Taurello ostao bez koludrica, koje je kuga pomorila 1571. Briga komune o samostanu može se pratiti kroz više stoljeća, a iz navedenog primjera se vidi da je splitsko Veliko vijeće uspjelo zadržati samostan i njegovu funkciju i kada to crkvene vlasti nisu smatrale potrebnim. U društvenoj strukturi srednjeg vijeka crkva je imala veliki utjecaj, a posebno benediktinski red u ranom srednjem vijeku. I taj samostan bio je jedan dio crkvene strukture srednjovjekovnog Splita, sa svojim funkcijama u odgoju i obrazovanju ženske mladeži plemićkih obitelji. Ta uzajamna veza između grada i samostana potrajala je sve do početka XIX stoljeća. Tad prestaje njegov društveni značaj jer ga je francuska uprava raspustila, a na tome se mjestu nije više obnovio.

Cijeli skop razvija se od početka smišljeno i spontano. Znamo da je samostan bio benediktinskog reda te je prema tome i život u njemu morao biti organiziran u skladu s Pravilima sv. Benedikta. Ta Pravila u jednom svom dijelu propisuju osnovnu funkcionalnu dispoziciju samostana. Analizirajući ostatke kompleksa, možemo lako uočiti da su Pravila poštovana. Na taj način stambenim prostorijama osigurana je južna orijentacija, a klaustar je dobio najbolje mikroklimatske uvjete: zaštićen je od vjetrova, a tokom cijele godine jedan dio klaustara je u sjeni, dok je drugi osunčan. Klaustar je centralno mjesto oko kojega su grupirane sve funkcije samostana, te je na taj način dobro povezan s ostalim sadržajima. Izvorni izgled klaustara nismo mogli u potpunosti rekonstruirati. S južne strane klaustara vjerovatno su postojale arkade. Njihove elemente nismo mogli ustanoviti jer su davno porušene, a zid koji danas postoji izgrađen je na novom građevinskom pravcu koji je, pretpostavljamo, pomaknut više prema sjeveru i crkvi. Na taj način su južni objekti dobili neuobičajeno veliku građevinsku dubinu; analizirajući pak sjeverno

i južno pročelje južnog objekta, lako se može ustanoviti da nisu građeni istom tehnikom, da je sjeverno pročelje znatno novije.

Krajem XVIII stoljeća gradi se novi klaustar, kao funkcionalna dopuna postojećih sadržaja i objekata, koji predstavlja vrlo dobro prostorno rješenje. Prostori novoga i starog klaustra povezani su prizemljem objekta, tako da se izgradnjom novog klaustra mnogostruko povećava vrijednost zapadnog objekta, orijentiranog sjever-jug, a da se drugim sadržajima ne umanjuje vrijednost. Kao vrlo dobro i zanimljivo može se ocijeniti rješenje povezanosti ta dva prostora i dobra komunikacijska veza s okolnim objektima i prometnicama unutar gusto izgrađenoga prostora. Na sjevernom dijelu nalazio se vrt. To je jedna od rijetkih zelenih površina u srednjovjekovnom Splitu unutar gradskih zidina. Karakter zelene površine zadržao se do danas. Svakako bi trebalo sačuvati tu njenu namjenu i u svim budućim razmišljanjima o revitalizaciji kompleksa, a posebno zato što se oskudijeva u zelenilu u starom gradu.

Budući da je ovaj kompleks objekata zajedno nastajao i rastao s okolnim dijelovima grada, on je vrlo dobro i organski urastao u tkivo srednjovjekovnog Splita, što ističemo kao posebnu vrijednost. Južni dio

Zapadni dio starog klaustra

kompleksa prema okolnim prometnicama omeđen je visokim zidovima i objektima s vrlo malo otvora, što naglašava mističnost samostalne klauzure, a ne smanjuje živost u tim ulicama jer su s druge strane oživljene sadržajima. U sjevernom dijelu kompleksa treba zadržati male prostore koji se funkcionalno lako uklapaju u suvremene potrebe.

Ostaci samostana i drugi dijelovi ovog sklopa objekata omogućuju analizu pojedinih graditeljskih oblika iz raznih stilskih faza. Posebno je zanimljiva analiza zidnih struktura od romanike i gotike, preko renesanskog klesanog zida, do zidova iz kraja osamnaestog stoljeća. Svi ti zidovi, koji su karakteristični za pojedina razdoblja, tehnički su dobro izvedeni i odlično sačuvani, tako da i dalje mogu služiti svojoj svrsi, osim dijela zapadnoga nižeg objekta koji je već djelomično srušen. Ostatak ovog zida treba obnoviti i sačuvati jer su u njegovom donjem dijelu sačuvani ostaci iz najranijeg perioda nastanka samostana. Pojedine zgrade imaju logične i uobičajene oblike za ovu vrstu konstrukcija i materijala. Od tog pravila odstupaju neki objekti. Objekt koji je nastao na mjestu nekadašnjeg istočnog ulaza u samostan, i koji je taj prolaz dalje zadržao u svom prizemlju, zbog svoje posebne funkcije morao je držati veću visinu prizemlja. Zbog nama nepoznatih razloga, srednjovjekovnih građevinskih i urbanističkih propisa, objekt je zadržao istu visinu vijenca kao i susjedni objekti, te zbog povećane visine prizemlja nije mogao ostvariti gornje dvije etaže, nego samo jednu s neobično velikom visinom.

Na sjevernom dijelu sklopa nastale su kuće specifičnog oblika. Građevinske parcele za njihovu izgradnju vrlo su uske zbog toga što ih s jedne strane omeđuje posjed samostana, a s druge javne prometnice i postojeća crkva sv. Duha, tako da su izgrađeni objekti s građevinskom dubinom od 3—4 m. Da bi izbjegli ovaj nedostatak, graditelji su na nivou prvog kata konzolno proširili kuću, te se dobio arhitektonski oblik neobičan za naše područje. Na cijelom kompleksu stropne konstrukcije su pretežno od drvenih greda, osim na stubištu visokog objekta gdje su svodovi, kao i u dijelu novog klaustura. Vertikalne i horizontalne komunikacije su dobro i logično postavljene, tako da su svi dijelovi objekta dobro povezani, a također i unutrašnji i vanjski prostori.

Na zgradama koje su do danas sačuvane bilo je vrlo malo ukrasa. Možda je stara crkva imala više dekorativnih elemenata, ali sačuvala su se samo dva fragmenta koji po svojim stilskim karakteristikama pripadaju vremenu hrvatskih narodnih vladara. Iz gotičkog perioda sačuvana su južna vrata, jedna kamena ploča s reljefom koji prikazuje vjerske simbole i fotografija zvonare. Svi ti dijelovi pokazuju visoki umjetnički i zanatski nivo. U renesansnom periodu bilo je relativno malo građevinskih zahvata.

U razdoblju od 1935. do 1938. godine porušena je stara crkva i dio samostana, te je na tom mjestu započeta izgradnja pravoslavne crkve. Završeni su temelji i zidovi prizemlja. Izvedeni dijelovi su od armiranog betona s oblogom od kamenih klesanaca. Kamenarski radovi i ornamentika vrlo su dobro zanatski izvedeni. Autor objekta nije pokušao ni funkcionalno ni likovno uskladiti novo zdanje sa starim objektima i srednjovjekovnom strukturom Splita. Predviđeno je da se okolne kuće sruše

da bi se novi objekt našao na trgu i tako osigurao komunikacije s gradom. Realizacija predviđenog rušenja predstavljala bi veliku devastaciju sred-njovjekovnog Splita.

Početak XX stoljeća ustalila se navika otvaranja prizemlja starih kuća za izloge trgovačkih radnji. Ta tendencija imala je loših posljedica i u ovom kompleksu. Rezultat toga su nefunkcionalni prostori, dok u likovnom smislu prizemlja nemaju veze s katom. Uzimajući u obzir suvremene principe uređenja trgovačkih lokala i karakteristike raspoloživih prostora u starom gradu važno je postići dobru unutrašnju organizaciju prostora, postojeće, naslijeđene otvore u starim objektima prvenstveno iskoristiti za komuniciranje i povezivanje unutrašnjeg i vanjskog prostora, a tek ako je to zadovoljeno, organizirati izložbene površine.

Glavni prostorni elementi ovog kompleksa više ne postoje: crkva, dio samostana, stari klaustar, sjeverni prostor s poljoprivrednim površinama. Više se ne osjeća međusobna povezanost triju vanjskih prostora s cijelim spletom unutrašnjih prostora, a to je osnovna arhitektonska misao kompleksa. Da li nešto što ne postoji, što ne osjećamo vlastitim osjetilima, može imati za nas vrijednost? Kakvu? Odgovor na to pitanje daje temeljni stav u valorizaciji ovog kompleksa te stoga zaslužuje da se malo detaljnije pozabavimo njime. Razmatranje problema započet ćemo sa stajališta dijalektičkog materijalizma i najnovijih saznanja teorije spoznaje. Saznavanje svijeta oko nas i spoznaja objektivne stvarnosti nisu rezultat samo naših osjetila, nego aktiviranja cjelokupnih intelektualnih potencijala pojedinaca i naroda, a u najširem smislu i ljudske zajednice. Svojim osjetilima čovjek ne može registrirati postojanje cijelog niza prirodnih pojava, a ipak danas znamo da one postoje i da su u izvjesnoj mjeri podređene njegovoj volji.

Primjena tog stajališta na kreativno stvaralaštvo dovodi nas u vezu s konvencionalnom komponentom vrijednosti umjetničkih djela, tj. onom vrijednošću koja je objektivizirana vezom umjetničkog djela i dijalektičkog kretanja ljudskog mišljenja, društva i objektivne stvarnosti. Pojednostavnjeno govoreći, jedno umjetničko djelo čija je vrijednost objektivizirana i općenito prihvaćena ne djeluje na primaoca isključivo preko čula nego i samo saznanje o objektivnoj vrijednosti konkretnog umjetničkog djela ima svoj autoritativni efekt na promatrača. Konvencionalna vrijednost i njeno intelektualno saznanje naročito dolaze do izražaja u pitanju originala i reprodukcija, kad samo saznanje da je nešto original ili reprodukcija može povećati ili smanjiti naše uživanje u umjetničkom djelu. Ovdje nam naša čula ništa ne mogu pomoći jer smo pretpostavili idealnu reprodukciju kad čulo ne opaža razlike između originala i kopije.

Ako umjetničko djelo, općenito ili arhitektonsko posebno, više ne postoji, vrijednost mu je dijalektički objektivizirana u vremenu njegovog nastanka i postojanja, poslije nestanka vrijednost mu ostaje u ljudskoj svijesti, u intelektualnom saznanju generacija koje dolaze. Kad govorimo o intelektualnoj vrijednosti spoznaje umjetničkog djela koje više ne postoji, ne mislimo na subjektivno atribuiranje i definiranje vrijednosti tamo gdje je nema ili gdje ne može biti dokazana. Tu mislimo na objektivno

vrednovanje umjetničkog djela koje danas više ne postoji, ili čiji valeur se može objektivno dokazati posrednim putem.

Primjenjujući te stavove na naš konkretni zadatak, konstatiramo da je tisućgodišnji tok i razvoj kompleksa objektivno moguće pratiti, da je najrazvijenija faza iz druge polovine XVIII stoljeća objektivno dokumentirana. Iako veliki dio promatranog kompleksa više ne postoji, njegove prostrane vrijednosti moguće je objektivno valorizirati, te su određene konkretne vrijednosti danas kod nas prisutne, iako je objekt porušen prije 45 godina. Konkretno, to znači da treba sačuvati vrijednost i obnoviti one elemente objekta koji se objektivno mogu dokazati i valorizirati. Na temelju raspoložive dokumentacije nema dovoljno elemenata da valoriziramo staru crkvu sv. Marije te ne možemo govoriti o njenoj umjetničkoj vrijednosti koje nam daju stari i novi klaustar s gabaritima samostana i crkve.

Svi objekti promatranog kompleksa u pravilu su dobro sačuvani što omogućuje njihovu upotrebu.

S obzirom na vrlo vrijedne lokacije ovog kompleksa koji se stjecajem okolnosti našao u najužem središtu Splita, zainteresiranost za upotrebu njegovih prostora je velika i svakim danom se sve više povećava. Pojedini objekti su tako koncipirani da je u njima lako razviti suvremene funkcije različitog sadržaja i velikog dijapazona.

Promatrani sklop čini jedinstvenu građevinsku i likovnu cjelinu. Zbog toga ga kod svih radova i prijedloga o revitalizaciji treba tretirati cjelovito. Posebno se naglašava važnost očuvanja cijelog sklopa jer je on dio srednjovjekovne strukture Splita, pa bi i bilo kakva intervencija u njemu, koja bi uzrokovala uklanjanje cijelog sklopa kuća ili dijela, bitno narušavala povijesne strukture grada. Potrebno je sačuvati njegovu osnovnu prostornu karakteristiku, tj. postojanje triju otvorenih prostora u vrlo gustoj i logičnoj izgrađenosti i međuzavisnosti. To znači sačuvati sve postojeće objekte, a od porušenih obnoviti neke elemente koji karakteriziraju prostornu ideju kompleksa. Sve prijedloge o revitalizaciji zadanog sklopa kuća bazirati na razvojnoj fazi iz druge polovine XVIII stoljeća zato što je u to vrijeme sklop imao najveći stupanj izgrađenosti i što postoji dovoljno dokumenata da se znanstveno verificiraju pojedini elementi koje obnavljamo.

PROGRAM REVITALIZACIJE

Ovdje će biti opisani samo zahvati, najvažniji problemi revitalizacije i njihova veza sa širom gradskom problematikom. Program je rađen na bazi slijedećih verificiranih i usvojenih dokumenata: Generalni urbanistički plan Splita, Studija poslovni prostor kao činilac privrednog i društvenog razvitka Splita, Studija o povijesnom razvoju promatranog sklopa, studija o valorizaciji promatranog sklopa objekta. Programskom studijom treba obuhvatiti cijeli sklop objekta koji je obuhvaćen i omeđen ulicama: Ilegalaca (ex Domaldova), Trogirskih žrtava, Obrov i Šibenskih žrtava.

Nekadašnja istočna vrata samostana

Promatrani blok stjecanjem raznih okolnosti baziran je u najužem centru Splita, praktično izvan gradskih funkcija i bez života. Od ove općenite karakteristike izuzeti su stambeni prostori koji su u funkciji i dio prizemlja obodnih objekata koji se koriste kao poslovni prostori. Ulica Šibenskih žrtava je prema analizama Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu, najzakrčenija ulica u starom gradu. Pješački promet njome tako je živ da je spoj nje i Ulice ilegalaca s Narodnim trgom u ljetnim mjesecima i određenim dijelovima dana gotovo neprohodan. Osnovni zadatak programske studije je da predloži takve zahvate u revitalizaciji kompleksa da se on dovede u funkciju gradskog prostora tako da njegove komunikacije ne povećaju, nego reguliraju i poboljšavaju pješački promet u okolnim ulicama. Opskrba budućih prostora treba da bude unificirana za cijeli Split i stari grad na bazi kontejnera i paletalizacije, a sve vezano i uslovljeno izgradnjom teretno-transportnog terminala Split. Do tog vremena valja predviđati opskrbu na sadašnji način, iz pravca Marmontove ulice i Ribarnice.

Stambene sadržaje potrebno je zadržati u svim slučajevima kad to dozvoljavaju higijenski i tehnički uvjeti. Postojeće stambene prostore treba tehničkim zahvatima dovesti na suvremeni funkcionalni nivo stanovanja. Prizemlja objekata u pravilu iskoristiti za poslovne, ugostiteljske i druge javne sadržaje.

Prostor koji će se dobiti izgradnjom novih objekata iskoristiti za smještaj i organizaciju specifične robne kuće, povezane s nizom manjih specijaliziranih poslovnih prostora. Prostor projektirati fleksibilno, a vertikalne komunikacije i instalacije grupirati na potrebnim mjestima, tako da se dobije prostor pogodan za razne aranžmane i postave u okviru zadanog sadržaja. U pravilu, prostor bi se mogao iskoristiti i za druge sadržaje, ali bi trebalo izraditi dodatne programske studije vezane za koncepciju uređenja starog grada jer ne bi bilo logičnog i ekonomskog opravdanja raditi za previše široki dijapazon različitih sadržaja. Konačna namjena ovog prostora definirat će se urbanističkim projektom starog grada, koji treba da se znanstveno i društveno valorizira, te da ga prihvate sve gradske strukture. U ovom radu, putem mogućeg sagledavanja autora, obrađuje se jedna od potencijalnih funkcija.

Mogući drugi sadržaji su sljedeći: likovne izložbe, galerija slika, koncertna dvorana, glazbeno-salonske djelatnosti, eksperimentalna scena, u prizemlju poslovni a na katu kulturni sadržaji, sadržaj vjerskih aktivnosti.

U skladu sa zaključcima studije o valorizaciji potrebno je obnoviti gabarite porušenog dijela samostana i crkve a sačuvati sve druge postojeće objekte. Prostornu koncepciju starog sklopa objekata potrebno je poštovati i dosljedno obnoviti. U tom smislu važno je osigurati funkcionalnu povezanost između starog i novog klaustera i ostvariti njihovu komunikativnu povezanost s Ul. ilegalaca i Obrovom. Prostor na sjeveru kompleksa treba zadržati karakter zelene površine i da bude funkcionalno povezan sa stambenim prostorima uz Ulicu trogirskih žrtava.

IZVORI I BIBLIOGRAFIJA

Arhiv Dygve Split, Urbanistički zavod Dalmacije
Historijski arhiv Zadar
Historijski arhiv Split
Kriegsarchiv Wien

- Milorad Družević: Pregled regulacionih planova Splita, URBS 1957, izdanje Urbanističkog biroa Split.
- Encyclopedie Larousse — Paris 1965.
- Banistar Flecher: A History of Architecture, London 1975.
- Cvito Fisković: Spomenici grada Makarske, Makarski zbornik 1970.
- Ljubo Karaman: Dva otkrivena natpisa iz doba hrvatskih narodnih vladara u Splitu, Obrov 11, 10 1935, Zagreb.
- Grga Novak: Povijest Splita, Split 1956, 1961, 1965.
Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjevjekovnom Splitu, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb 1949.
- Jerko Marasović: Prilog metodologiji obrade graditeljskog nasljeđa, Split 1977.
Dio programa urbanističke dokumentacije za područje starog dijela grada Splita, Urbanistički zavod Dalmacije, Split, 1975.
Pregled regulacionih planova Splita, URBS 1957, izdanje Urbanističkog biroa Split (crteži).
- Ivan Ostojić: Benediktinci u Hrvatskoj, Split, 1964, 1965.
Metropolitanski kaptol u Splitu, Zagreb 1975.
- Franjo Rački: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam, Zagrabiae 1877.
- T. Smičiklas: Codex Diplomaticus, Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije 2—15, Zagreb 1904—1934.
- Thomae Archidiaconi: Historia Salonitana, Split 1960.
- Tomislav Marasović: »Graditeljsko nasljeđe«, monografija studije: »Projekt splitski poluotok«, grupa autora iz Urbanističkog zavoda Dalmacije.